

ventar der Frühlatènegraber, Dolgozatok, IX—X, 1933—1934. Munca sa în această direcție a fost continuată de Ilona Hunyady și Andras Alföldi care s-au preocupat de întreaga perioadă celtică în bazinul carpatic (*Celts in the Carpathian Basin, Régészeti Füzetek*, I, 2; Budapesta, 1957; *Kelták a kárpátmedencében*, Diss. Pann, 11, 18, Budapesta, 1942—1944), dar cataloagele lor sînt incomplete și nu suficient de bine ilustrate.

În perioada 1945—1987 un număr crescut de descoperiri Latène au ieșit la lumină ca rezultat al unei activități intense de construcții și al săpăturilor arheologice. Astfel, materialul, s-a acumulat constant în muzee și colecții particulare, scurtele rapoarte sau articole izolate fiind insuficiente pentru realizarea unor sinteze sau de a da o documentare solidă unor noi teorii.

Proiectul *Corpusului* a fost dezvoltat în lumina acestor fapte, editorii apelînd la colaborarea unor muzee din Ungaria, a unor colecții regionale, precum și a unor specialiști locali, pentru a publica toate descoperirile celtice sub controlul lor, dar permițîndu-li-se autorilor să evalueze în felul lor materialul descoperit.

În acest *Corpus* materialul este tratat pe baze regionale dar nu cu intenția de a se urmări o listă absolut completă a așezărilor ci o evaluare cît mai corectă a descoperirilor. Acest principiu n-a fost întotdeauna realizat constant deoarece majoritatea cimitirelor celtice din lungul Dunării (Pilismarót-Basahare, Kosd) ar reclama fiecare cite un volum pregătit sub asistența descoperitorului original. În ceea ce privește prezentarea unor mari colecții ca cele din Muzeul Național Ungar sau din unele muzee străine, este necesar să se țină seama de cataloagele respectivelor instituții și a principiilor după care au fost întocmite.

Ținînd cont de toate aceste probleme editorii au conceput catalogul în conformitate cu următoarea schemă 1 — Transdanubia 1: II — Transdanubia 2; III — Ungaria de nord; IV — Marea Cîmpie Ungară; V — Lungul Dunării; VI₁ — Colecția celtică a Muzeului Național Ungar; VI₂ — Descoperirile celtice ungurești din colecții străine.

Primul volum al *Corpusului*, care va fi prezentat în continuare, cuprinde descoperiri din mai multe obiective celtice situate în părțile vestice și nordice ale zonei nord-undărene a Ungariei. Primul articol al volumului este semnat de András Uzseki și se referă la descoperirile din necropola celtică din satul Ménfőcsanak din apropierea orașului Győr, pe terasa veche a râului Rába. Din această necropolă s-au cercetat 18 morminte de înhamafie din perioada Latène B, cu un bogat inventar, care a fost prezentat, detaliat însoțit de o ilustrație exhaustivă cu imagini *in situ* și desene ale tuturor pieselor (26 figuri și 20 planșe. Materialele descoperite se află la Xántus János Museum). Lucrarea este însoțită de un scurt raport asupra resturilor de paleofaună și un comentariu referitor la încadrarea cronologică a necropolei pe baza analogiilor cu alte complexe funerare din Europa Centrală.

În al doilea material, *The Surroundings of Keszthely* prezentat de László Horváth se publică pentru prima dată integral, 62 de descoperiri dintr-un teritoriu relativ întins din nord-vestul Balatonului, din districtele Keszthely și Tapolca în jurul râului Zala. În cadrul acestor descoperiri sînt prezentate 31 cimitire și morminte izolate, 12 așezări, 20 descoperiri de suprafață, trei monede și o descoperire cu caracter funerar. S-au descris detaliat caracterul descoperirilor, inventarul complet al fiecărui complex, încadrarea tipologică și cronologică a pieselor respective însoțite de bibliografia completă și o bogată ilustrație exhaustivă (94 planșe, desen și foto).

Următoarele două studii sînt consacrate unor descoperiri din districtul Komárom. Astfel Márta H. Kelemen prezintă patru mari capitole privind: materialele din colecția muzeului Bálint Balassa din localitatea Dorog, care a funcționat între anii 1952-1961 și care cuprinde un interesant grup de piese celtice Latène C—D; materialul celtic dintr-o așezare situată într-o buclă a Dunării, cercetată în anul 1959 de muzeul din Esztergom și în sfîrșit, piesele obținute printr-o intensă cercetare de suprafață, însumînd 25 puncte, care contribuie, în general la formularea unor concluzii privind răspîndirea așezărilor celtice în zona Komárom.

Eva Vadász prezintă în continuare alte descoperiri din același district (Komárom II) și anume cinci morminte celtice din săpăturile efectuate în anul 1966 de András H. Pálóczi la Szomód; un mormint Latène C descoperit în 1969—1970 la Vértesszölös și un altul de la Almásfüzülő, din colecția muzeului Domokos. Toate materialele descrise sînt ilustrate prin planșe desen.

Considerăm meritorie inițiativa Academiei Ungare de Știință de a publica sub forma acestui *Corpus* materialele de epocă Latène din diferite muzee și colecții, mijloc prin care se pune în circuitul științific un valoros tezaur de documente necesare elaborării unor noi lucrări de sinteză în domeniul arheologiei celtice.

SILVIA TEODOR

BORIS A. RAEV, ROMAN IMPORTS, IN THE LOWER DON BASIN trad. Chantal Ardouin, BAR International Series 278, Oxford, 1986, 135 p. și în afară de text, 2 p.+ 80 pl.+ o hartă+ o diagramă.

Pentru lumea mereu schimbătoare și în continuă mișcare a vastului spațiu nord-pontic, încercările istoricilor și arheologilor de a stabili puncte de reper nu au reușit totdeauna să devină fructuoase, adesea, chiar cînd se părea că s-a ajuns la o anumită ordonare, aceasta s-a dovedit a fi, ulterior, nu atât de consistentă încît să nu fie supusă unor modificări mai mult sau mai puțin profunde. De altfel, această stare de lucruri este cu atât mai firească, cu cît evoluția cercetării științifice în sine exclude imobilismul și lipsa de creativitate. Cele de mai sus sînt și mai pregnant vizibile într-un domeniu alt de dificil, cum este cel al provenienței și cronologiei importurilor revelate de complexele arheologice. În acest sens, extinderea investigațiilor, reatribuirile și reinterpretările pot declanșa reacții în lanț, cu repercursiuni receptele la mare distanță în timp și în spațiu. De aceea, nu este deloc surprinzător interesul pe care-l suscită întotdeauna în lumea cercetătorilor studiile referitoare la diversele categorii de importuri. Asemenea întreprinderi capătă astfel o largă audiență și devin cu repeziune utile nu numai pentru zonele cărora le sînt dedicate.

Înscrîndu-se în categoria lucrărilor menționate mai înainte monografia lui B. Raev (în continuare, B.R.), sub un titlu oarecum limitat la un singur aspect relevat de către descoperirile din mormintele tumulare de pe Donul Inferior, abordează de fapt o problemă mult mai vastă. Construcția cărții, în adevăr, pornește de la analiza importurilor găsite în monumentele amintite, dar — în realitate —, nu lasă de-o parte nici una din chestiunile adiacente, care s-au ridicat pe parcursul cercetării, așa după cum se vedește și din simpla parcurgere a sumarului: introducere, istoriografia problemei (I), analiza importurilor (II), cronologia relativă și absolută a mormintelor (III), raporturile etnice ale mormintelor (IV), concluzii, 7 anexe — unde sînt prezentate succint elvea noi descoperiri sau investigații —, după care urmează notele bibliografice, abrevierile (numai pînă la litera M ! ?) și ilustrația.

După cum este și firesc, capitolul referitor la *Istoriografie* (I) trece în revistă principalele momente parcurse de cercetare și, totodată, evaluează critic interpretările oferite pînă acum. Astfel, printre altele, se scoot în evidență deficiențele unor metodologii folosite; cum ar fi, de exemplu, cea care ia în considerare numai perioada de producere a importurilor, în cadrul delimitărilor cronologice (S.I. Kaposkina, p. 7).

Al doilea capitol este rezervat unei analize detaliate a celor mai semnificative categorii de importuri. În același timp, pentru fiecare dintre acestea se determină centrele de producție arie de difuzare și se precizează cele două momente temporale importante, adică datarea producerii și cea a perioadei de folosire a importurilor respective. De asemenea, nu trebuie omis și faptul că, în cuprinsul acestui capitol, B.R. se angajează și într-o vastă acțiune de eradicare a erorilor perpetuate pe diferite căi în literatură de specialitate, reatribuind tipologic unele obiecte iar, în cazul altora, reușind o redutare cerută de ultimele informații.

În capitolul al treilea, care tratează cronologia relativă și absolută a mormintelor, B. R. se arată un adept consecvent al metodei "flexibile" de datare. După cum se arată de către autor, în chip logic importurile fixează un *terminus post quem* pentru monumentele în care apar, însă această trebuie privită cu o anumită circumspecție, întrucât încadrarea cronologică "rigidă" poate furniza o datare timpurie, neverosimilă; înainte de a ajunge în spațiul respectiv — după cum demonstrează B. R. — obiectele au circulat un timp considerabil în Imperiu. Iată de ce, autorul consideră că produsele locale sînt mult mai utile pentru datarea complexelor arheologice (p. 40). În legătură cu toate acestea, subliniem că B. R. respinge metoda "cauzală" folosită în interpretarea descoperirilor monetare din lumea "barbară"; monedele au fost îngropate la mult timp după data lor de emisie și, deci, pot fi folosite pentru datarea numai în relație cu celelalte obiecte dintr-un anumit complex¹. În consecință, pornind de la premisele amintite mai sus, s-a reușit detașarea — în cadrul cimitirilor tumulare de la Donul Inferior — a două mari faze: 1. Morminte cu veselă scumpă de argint și bronz, de proveniență romană, iar — spre finele etapei — cu intrusiuni de mărfuri produse în provincii (tumuli "Crestovyy", t. 26 de la Alitub, "Sadovyj", t. 13 și 14 de la Bagaevski, Kirsanovski, Sokolovski și "Hokhlach"). Se constată mari diferențieri în cadrul inventarului, ceea ce denotă și deosebiri vizibile de statut social. Acest grup poate fi datat de pe la mijlocul secolului I pînă la jumătatea celui următor. 2. De această dată, în morminte, vesela provincială (sud-dunăreană și din nord-estul Asiei Mici) este predominantă (tumuli Melikhovski, Sagvanski, t. 11 de la Krepinski și t. 20 de la Tsentralni). Datorită deplasării spre vest a elementelor active, inventarul indică o uniformizare a statutului social (p. 56). Observația că obiectele produse în Bospor sînt destul de rare în cadrul monumentelor din zonă (p. 57) face dificilă acceptarea ipotezei despre existența unui comerț intens, dezvoltat între lumea locală și orașele de la Marea Neagră².

Relațiile etnice în cadrul mormintelor constituie subiectul celui de-al patrulea capitol. Înainte de a reda fondul propriu-zis al acestui capitol, nu credem că este lipsită de interes pentru arheologii români prezentarea, chiar într-o măsură redusă, a caracteristicilor acestor necropole tumulare, așa cum au fost ele sistematizate de către B. R.: 1. Într-un tumul s-a găsit un singur mormint și doar mai târziu, destul de rar, apar două. 2. Indivizii auviți sînt îngropați în mari gropi pătrate, prevăzute cu cite un tavan de lemn; gropile rectangulare simple sînt rezervate pentru cei mai puțin înstăriți. 3. Ofrandele au fost depuse lingă corpul defunctului. 4. Inventarul este asemănător (cazane de bronz, veselă de lux, piese de harnașament cu bogate decorațiuni, resturi de care în unele cazuri etc.), dar repartizarea sa în complexe sprijină ideea existenței diferențierii economico-sociale în sinul societății locale (p. 58). Acest grup de morminte, omogen din punct de vedere arheologic, își face *brusc* apariția la mijlocul secolului I e.n., pe o arie limitată, fără a avea legături genetice cu monumentele care le preced. Morminte *similare*, însă *mai timpurii*, au fost depistate și în zona Volgăi. De asemenea, monumente *asemănătoare*, tot din secolul I e.n., sînt semnalate și în Kuban. Și în Ucraina sau Moldova, datînd din aceeași vreme sau ceva mai târziu, se întîlnesc grupuri de morminte princiare, cu multe trăsături comune cu cele din zona Donului. Deci, cartarea descoperirilor indică o migrare gradată dinspre Volga spre Kuban, în secolul I, pentru ca, ulterior, să fie constatată pe teren o înaintare spre Don și, apoi, mai departe, spre vest. Un element de identificare poate fi considerată sabia cu plăsele și șanțuri adînci. Izvoarele istorice (Seneca, Lucan, Plinius cel Bătrîn și Valerius Flaccus) menționează în acest spațiu, aproximativ în același timp, pe *alani* (p. 59). Interpretarea informațiilor istorice și arheologice indică, de asemenea, că *alani* au pătruns în nordul Caucazului nu numai dinspre Volga, ci și dinspre sudul Mării Caspice. Evenimentele pot fi puse în legătură și cu victoria *aorștilor*, susținuți de către

alani, asupra *siraclilor* din Kuban. Iosephus Flavius, vorbind de invazia *alană* din Transcauzia (72 e.n.), fixează bazele de atac ale *năvălitorilor* în jurul Tanaisului și Mării Măeolice. Deci, se poate accepta că, între 40 și 65 a avut loc instalarea *alanilor* în această arie (p. 61—62).

În capitolul de concluzii B.R. analizează detaliat căile prin care obiectele de import au parvenit în zona Donului Inferior. Din Bospor și de la Dunăre a fost posibilă aducerea doar a veselei icline de bronz și sticlă, pe cînd mărfurile scumpe nu au putut ajunge aici decît ca prăzi de război sau „daruri” (p. 64—65). Este semnificativ faptul că, acum, la mijlocul secolului I, Roma inițiază la nordul Pontului o politică activă, ceea ce are drept urmare, printre altele, și încheierea unor tratate cu profil divers, în care schimburile de daruri erau uzitate pe scară largă. În sprijinul celor de mai sus, B. R. aduce exemplul descoperirii de la „Hokhlach”, unde s-au găsit, în același mormint, trei grupe de obiecte, departajate astfel, atît după criteriul cronologic, cît și după cel al centrilor de producție: 1. Veselă de argint din secolele V—III i.e.n., provenind din ateliere orientale. 2. Veselă italică, imperială timpurie. 3. Veselă provincială de la sfîrșitul secolului I e.n. Deci, aceste importuri au parvenit din diferite locuri și se șașona de-a lungul a 4—500 de ani, ceea ce exclude posibilitatea acumulării în timp, pe plan local, și ne îndreptățește să credem că originea lor era extra-economică. La cele de mai înainte nu trebuie să omitem faptul că orașele nord-pontice cunoșteau de aproape o jumătate de mileniu sistemul bazat pe „protecția” diverșilor șefi ai nomazilor din regiunile inconjurătoare, așa explicîndu-se atracția exercitată de asemenea centre asupra populațiilor migratoare. Astfel, înaintarea *alanilor* spre Pont își găsește o justificare suplimentară. Controlul căilor comerciale, care porneau îndeobște de la gurile fluviilor, poate fi adăugat, de asemenea, la celelalte mijloace de pătrundere a importurilor, menționate de către B.R., întrucît „laxele” de trecere și „protecție” de-a lungul drumurilor reprezentau mari surse de venituri.

Încheierile la care ajunge autorul, în ceea ce privește subiectul abordat, sînt pertinente și pentru cercetarea românească de profil. De aceea, încercăm să le redăm cu acest prilej: 1. Se impune revizuirea cronologiei importurilor române, ca și a provenienței acestora. 2. Cronologia relativă și absolută a grupurilor de morminte analizate atestă absența analogiilor cu monumentele anterioare din aceeași zonă, apariția lor putînd fi plasată pe la mijlocul secolului I. 3. Geneza morminte tumulare la jumătatea secolului I se află în strînsă relație cu migrația *alană* spre stepele din zona Don—Marea de Azov. 4. Proveniența majoritară a importurilor în raipurile întreprinse în Transcauzia și vestul Pontului; de asemenea, nu trebuie respinsă și o pătrundere a unor astfel de mărfuri pe căile comerciale obișnuite, ca și prin intermediul contactelor diplomatice (p. 69—70).

Cu toate că s-au manifestat unele rezerve asupra opiniilor lui B.R., cercetarea acestuia constituie un pas important făcut pe anevoiosul drum al cunoașterii mai profunde a descoperirilor și istoriei zbuciumate a regiunii de la nord-estul Mării Negre. Metodologia folosită și efortul continuu de a racorda într-o măsură credibilă informația arheologică cu cea literară alcătuiesc, de asemenea, caracteristici semnificative ale lucrării lui B.R. În ansamblu, cercetarea sa reprezintă un stadiu de care va trebui, în viitor, să țină seama oricine va aborda problemele legate de arheologia și istoria *alanilor*.

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA

¹ V. Mihăilescu-Birliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 237 și urm.

² I. Ioniță, în *Germania*, 67, 1989, 1, p. 245.

³ *Ibidem*, p. 245—246.